

Značaj prehrambenog suvereniteta i agroekologije za održivi ruralni razvoj Srbije

Importance of food sovereignty and agroecology for sustainable rural development of Serbia

Slavka Mitrović¹, Aleksandra Mitrović^{2*}, Ljubomir Mitrović³

¹Poljoprivredni fakultet, Lešak / Faculty of Agriculture, Lešak

^{2,3}Pravni fakultet, Kosovska Mitrovica / Faculty of Law, Kosovska Mitrovica

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 19.11.2021, Rad prihvaćen / Accepted: 23.02.2022.

Sažetak: Predmet ovog rada su prehrambeni suverenitet i agroekologija, kao alternativni poljoprivredno-prehrambeni sistemi korporativnom prehrambenom režimu za ekonomski i ruralni razvoj, a usmereni na očuvanje ekonomskog i socijalnog položaja malih proizvođača hrane, očuvanje životne sredine, pravo na hranu i zdravlje ljudi. Ovi prehrambeni sistemi su se razvijali radi sprečavanja štetnih posledica preovladavajućeg korporativnog načina proizvodnje hrane, a te posledice se mogu ispoljavati u vidu: permanentne gladi na svetskom (globalnom) nivou, povećanja siromaštva, uništavanja životne sredine i zdravlja ljudi, zatim ekspanzija klimatske krize i gubitka biodiverziteta, kao i podrivajući ekonomski i socijalni položaj malih lokalnih proizvođača hrane. Srbija se danas nalazi pred izazovom: kako zaštititi male poljoprivredne proizvođače hrane, uz istovremeno omogućavanje industrijske proizvodnje velikih agrosistema, čiji su investitori stranci. Jačanjem prehrambenog suvereniteta i agroekologije omogućava se malim poljoprivrednim proizvođačima i potrošačima u lokalnoj zajednici da steknu demokratsku kontrolu nad faktorima proizvodnje hrane i eksploatacijom prirodnih resursa (zemljišta, voda, šuma i dr.), a istovremeno i smanjenje ruralnog siromaštva, stvaranje novih poslova, porast prihoda, poboljšanje ishrane i zdravlja ljudi. Cilj rada jeste da se ukaže na potrebu da se uz održivi prehrambeni suverenitet i agroekologiju u Srbiji zaštite i poboljšaju položaji malih poljoprivrednih proizvođača i stanovništva u ruralnim područjima, da se očuvaju prirodni resursi i poboljšaju ishrana i zdravlje ljudi, kao i da se sglada pravo stranaca da stiču svojinu nad poljoprivrednim zemljištem. Kako su problemi ruralnog razvoja Srbije gotovo jednaki problemima u drugim zemljama, zaključak je da je primena prehrambenog suvereniteta i agroekologije u Srbiji potrebna i opravdana.

Ključne reči: prehrambeni suverenitet, agroekologija, korporativni prehrambeni režim, poljoprivredna (porodična) gazdinstva, pravo na zemlju i hranu, održivi ruralni razvoj.

Abstract: The subject of this scientific paper is food sovereignty and agroecology, as alternative agri-food systems to the corporate food regime for economic and rural development, and aimed at preserving the economic and social position of small food producers, environmental protection, food rights and human health. These food systems have been developed to prevent the harmful effects of the prevailing corporate way of food production, and these consequences can be manifested in the form of: permanent hunger on a global scale, increasing poverty, destroying the environment and human health, expanding climate crisis and loss biodiversity, as well as undermining the economic and social position of small local food producers. Today, Serbia is facing a challenge: how to protect small agricultural food producers, while enabling the industrial production of large agrosystems, whose investors are foreigners. Strengthening food sovereignty and agroecology enables small agricultural producers and consumers in the local community to gain democratic control over food production factors and exploitation of natural resources (land, water, forests, etc.), while reducing rural poverty, creating new jobs, increasing income, improving nutrition and human health. The aim of this scientific paper is to point out the need to protect and improve the position of small agricultural producers and the population in rural areas with sustainable food sovereignty and agroecology in Serbia, to preserve natural resources and improve human nutrition and health, and to respect the rights of foreigners. to acquire ownership of agricultural land. As the problems of rural development of Serbia are almost equal to the problems in other countries, the conclusion is that the application of food sovereignty and agroecology in Serbia is necessary and justified.

Keywords: food sovereignty, agroecology, corporate food regime, agricultural (family) farms, land and food rights, sustainable rural development.

¹orcid.org/0000-0001-8569-2525, e-mail: slavka.mitrovic@pr.ac.rs²orcid.org/0000-0003-1150-6907, e-mail: aleksandra.mitrovic@pr.ac.rs³orcid.org/0000-0001-6740-0592, e-mail: ljubomir.mitrovic@pr.ac.rs

UVOD / INTRODUCTION

Činjenica je da ruralna područja u Srbiji imaju značajne prirodne resurse za poljoprivredni i ruralni razvoj. Međutim, do razvoja nije došlo (Mitrović et al, 2018). Da bi se to postiglo potrebno je da se pravilno procene kapaciteti (resursi) za proizvodnju hrane, kao i da prestane zloupotreba seljaka, da im se umesto toga pomogne da održe svoja poljoprivredna gazdinstva. Takođe, raspoloživi resursi ruralnih područja Srbije čine dobru osnovu za uspešnu implementaciju koncepta održivog razvoja. Međutim, prisutni su i mnogobrojni ograničavajući faktori razvoja (starenje stanovništva, migracije u gradove i inostranstvo, nedovoljne investicije, poljoprivreda iznad svih aktivnosti, zaposlenje, obrazovanje, udaljenost od tržišta), pa su neophodne krupne strukturne promene i značajna ulaganja u ovu oblast. Neophodno je na svim nivoima (lokalni, nacionalni) podsticati razvoj ruralnih područja, u skladu sa unutrašnjim i globalnim izazovima, vodeći pri tome računa o interesima domaćih poljoprivrednika i ruralne ekonomije u Srbiji.

Jedno od ključnih pitanja u politici ruralnog razvoja jeste zaštita životne sredine i očuvanje prirodnih resursa. Naime, porodična poljoprivredna gazdinstva, kao okosnica razvoja ruralnih područja u Srbiji, mogu preko prehrambenog suvereniteta i agroekologije, kao alternativnih prehrambenih sistema, da čuvaju prirodnu, odnosno životnu sredinu. Nema sumnje, ekološki odgovorno ponašanje poljoprivrednih gazdinstava je od velike važnosti i koristi za Srbiju, jer su ekonomska i ekološka održivost značajne za obnovu i razvoj ruralnih područja. Naime, gazdinstva se mogu ekološki odgovorno ponašati tako što će smanjiti upotrebu veštačkih đubriva i hemijskih sredstava, ili primeniti potpunu zamenu sa organskim đubrivima (tečni stajnjak, osoka, kokošiji stajnjak, kompost i dr.), zaštititi zemljište (oraniče) od degradacije, očuvati pašnjake i dr. Zapravo, prehrambeni sistemi (prehrambeni suverenitet i agroekologija) su se razvili radi sprečavanja štetnih posledica preovladavajućeg industrijskog, odnosno korporativnog načina proizvodnje hrane, koji se mogu ispoljiti u vidu permanentne gladi i neuhranjenosti na globalnom nivou, povećanja siromaštva, zatim u vidu uništavanja životne sredine i zdravlja ljudi, produblivanja klimatske krize, gubitka biodi-

verziteta i podrivajućeg položaja i održivosti malih proizvođača hrane.

U savremenim uslovima privređivanja, procesi osiromašivanja i propadanja malih proizvođača ozbiljno ugrožavaju održivost globalnog sistema proizvodnje hrane. Agrobiznis i industrijska poljoprivreda polako i sigurno izbacuju male proizvođače i porodična gazdinstva iz tržišne utakmice. Cilj agrobiznisa nije da hrani svetsku populaciju, već je tu reč jedino o izvlačenju vrednosti iz svakog dela lanca proizvodnje hrane na globalnom nivou. Bez obzira na posledice, ljudski život u takvom sistemu prosto nije činilac od značaja, pogotovo životi ljudi u ruralnim krajevima, koji su već poslovično na margini društva (Petrović, 2019). Zasiurno, povećanje efikasnosti proizvodnje porodičnih gazdinstava je jedan od glavnih pokretača ekonomskog rasta i preduslov za dalji razvoj gazdinstava, ali brojni poljoprivredni proizvođači nisu prepoznali koristi koje mogu ostvariti efikasnijim korišćenjem proizvodnih resursa, a ni obim i hitnost transformacije. Zapravo, privatizacija je u Srbiji dovela do stanja u kome poljoprivredno zemljište i kombinati prelaze u ruke velikih korporacija, na štetu malih poljoprivrednih proizvođača. To je posebno izraženo poslednjih godina, naročito od potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU (Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju). Strancima smo stvorili tržište poljoprivrednog zemljišta, a uz daleko veće subvencije evropski farmeri dostavili su jeftiniju hranu malo poznatog porekla u naše markete. Otuda, na tržištu hrane ključna je uloga potrošača.

Imajući u vidu sve zakonske izmene i dopune, postoji bojazan zbog razmera koje će ove norme imati u praksi. Strani državljani, osnivanjem kompanija na vrlo jednostavan način zaobilaze ograničenja koja je Zakon o poljoprivrednom zemljištu (2006-2018) predvideo. Zapravo, poslednje dve decenije u Srbiji je došlo do koncentracije vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem i do monopolizacije poljoprivredne proizvodnje. Država ovu oblast uređuje u saglasnosti s interesima velikih privatnih agro-korporacija, a položaj domaćih malih i srednjih proizvođača sve je teži. Zbog ovakve državne strategije Srbija je bliža gubljenju suvereniteta u proizvodnji hrane. Period koji sledi pokazaće da li će ove izmene dugoročno rešiti pitanje režima raspolaganja poljoprivrednim zemljištem, ili će ipak biti potrebne

dotatne intervencije zakonodavca. Da je zaista neophodna pomoć i podrška malim i srednjim poljoprivrednim gazdinstvima, ukazalo je Ministarstvo poljoprivrede, te se priprema novi zakon o poljoprivrednom zemljištu. Jačanje prehrambenog suvereniteta i agroekologije omogućava malim poljoprivrednim proizvođačima i potrošačima u lokalnoj zajednici da steknu demokratsku kontrolu nad faktorima proizvodnje hrane i eksploatacijom prirodnih resursa (zemljišta, voda, šuma i dr.), istovremeno i smanjenje ruralnog siromaštva, stvaranje novih poslova, porast prihoda, poboljšanje ishrane i zdravlja ljudi (Dokmanović, 2019).

1. MATERIJALI I METODE / MATERIALS AND METHODS

Cilj ovog rada je da se ukaže na ulogu i značaj prehrambenog suvereniteta i agroekologije u zaštiti i poboljšanju položaja malih proizvođača hrane i stanovništva u ruralnim područjima, očuvanju prirodnih resursa, poboljšanju ishrane i zdravlja ljudi, i u ostvarivanju ekonomskog i ruralnog razvoja Srbije. Analiza koja ima za cilj ocenu dosadašnjeg stanja i moguće novine prehrambenog suvereniteta i agroekologije u unapređenju održivog ruralnog razvoja Srbije, zasnovana je na relevantnim podacima iz predmetne analize.

Evidentno je u radu da je najveći broj podataka preuzet iz jedinstvene baze podataka RZS Srbije (popisi stanovništva i poljoprivrede, anketa o strukturi poljoprivrednih gazdinstava 2018). Kao osnovni izvori za istraživanje tretiranog problema korišćeni su: Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih članica sa jedne strane i Republike Srbije sa druge strane (2008), Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine (2014), Deklaracija Generalne skupštine UN o pravima seljaka i drugih ljudi koji rade u ruralnim oblastima (2018), Studija *Poljoprivredno zemljište u Republici Srbiji* (Ševarlić, 2015), Studija *Prehrambeni suverenitet u kontekstu Srbije – okvir za kritičku analizu sistema proizvodnje hrane* (Petrović, 2019), Studija *Deset godina za agroekologiju* (Poux, Aubert, 2018) i rezultati istraživanja drugih autora.

Kada je reč o analizi značaja prehrambenog suvereniteta i agroekologije za unapređenje održivog razvoja ruralnih područja Srbije, korišćene su sistemski i komparativna analiza, kao i deskriptivna statistika koja je omogućila praćenje razvojnih tendencija u ovoj oblasti. Od klasičnih metoda primenjene su: analiza i sinteza, induktivna i deduktivna metoda.

2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSION

Razvojni potencijali i socio-ekonomska struktura poljoprivrednih gazdinstava / Development potentials and socio-economic structure of agricultural farms

Poljoprivredno zemljište kao najznačajniji proizvodni resurs u poljoprivredi čini nešto manje od polovine teritorije Srbije (49,8%), odn. 3.861.447 ha, ili 72,2% ukupno raspoloživog zemljišta, a korišćenog poljoprivrednog 3.437.423 ha (RZS, 2013). Prema novijim satelitskim snimcima (2015/2016) Srbija ima oko 4,3 miliona ha poljoprivrednog zemljišta, dakle nešto više nego što to pokazuju zvanični podaci RZS. Međutim, Srbija ima samo 52% zemljišta koje je pogodno za poljoprivrednu proizvodnju. Zato je pitanje očuvanja i racionalnog korišćenja ovog veoma važnog privrednog resursa postalo izuzetno značajno. Naravno, treba istaći da „Republika Srbija raspolaže sa 0,70 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta, odnosno 0,46 ha korišćenog zemljišta po stanovniku, te spada u red evropskih zemalja sa povoljnim zemljišnim resursima, što joj omogućava i relativno zadovoljavajuću prehrambenu samoodrživost stanovništva. Isto tako, odnos površina oraničnog zemljišta i stalnih useva prema površinama livada i pašnjaka (71% : 29%) je povoljniji u poređenju sa drugim evropskim zemljama“ (Mitrović, 2016). Ali u Srbiji „ima preko 0,4 mil. ha zemljišta sa mehaničkim sastavom teškog tipa i preko 0,1 mil. ha na različite načine oštećenih zemljišta. Svake godine, različitim degradacionim procesima, ošteti se novih 1.000 ha zemljišta“ (Ercegović et al., 2008). Moramo istaći da postoji velika konkurencija u pribavljanju zemljišta, kao ograničavajućeg proizvodnog resursa u Vojvodini. Istina je, takođe da velikom broju poljoprivrednih gazdinstava u regionu Vojvodine, poljoprivredno zemljište sve više postaje limitirajući faktor i za racionalniju primenu drugih sredstava rada u poljoprivredi (Bošnjak, Rodić, 2010).

Imajući prethodno u vidu, posebna pažnja mora se posvetiti porodičnim gazdinstvima. Prema Popisu poljoprivrede iz 2012. u posedovnoj strukturi poljoprivrednih gazdinstava dominiraju mala gazdinstva, budući da gazdinstva sa posedom manjim od 3,00 ha, čine oko 60% svih gazdinstava, dok 77% poljoprivrednih gazdinstava ima posede manje od 5 ha. Treba istaći da svega 8% od ukupnog broja gazdinstava u Srbiji ima posede veće od 10 ha (obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012). Podaci pokazuju da je broj poljoprivrednih gazdinstava u opadanju, sa 779.000 u 2002. godini na 631.552 u 2012. godini, tj. za oko 20%.

Isto tako, Popisom poljoprivrede u Srbiji 2012. zabeležen je pad broja porodičnih gazdinstava sa 778.891 na 628.552, odnosno za 19,3% (RZS, 2013). Trend opadanja broja poljoprivrednih gazdinstava je nastavljen i u periodu 2012-2018, te je broj ovih gazdinstava pao za 10,6%, i prema podacima Ankete 2018. iznosio 564.542. Takođe, broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava je smanjen sa 628.552 na 562.895, odnosno za 10,4%, dok je kod poljoprivrednih gazdinstava pravnih lica opao sa 2.521 na 1.375, tj. za 45,4%, a kod poljoprivrednih gazdinstava preduzetnika sa 479 na 272, odnosno za 43,2% (obračun autora na osnovu Ankete 2018). Uporedo sa smanjenjem broja gazdinstava došlo je do povećanja površina koje zauzimaju poljoprivredna gazdinstva. Prema podacima Ankete 2018, korišćeno poljoprivredno zemljište (KPZ) Srbije zahvata površinu od 3.475.894 ha, odnosno 1,1% više u odnosu na podatke Popisa 2012, kada je iznosilo 3.437.423 ha. Do povećanja korišćenog poljoprivrednog zemljišta došlo je usled konverzije dela neiskorišćenog u korišćeno poljoprivredno zemljište. Naime, u periodu 2012-2018, površina nekorišćenog zemljišta smanjena je sa 424.020 ha na 289.953 ha. Inače, procenjuje se da se svake godine ne koristi između 200.000 i 350.00 ha obradivog zemljišta i livada. Napominjemo da korišćeno poljoprivredno zemljište Srbije koriste porodična gazdinstva sa učešćem od 84%, i poljoprivredna gazdinstva pravnih lica i preduzetnika sa učešćem od 16%, dok su 2012. godine porodična gazdinstva koristila 82% površine.

Prosečna površina korišćenog zemljišta po poljoprivrednom gazdinstvu, prema podacima Ankete 2018. iznosila je 6,2 ha, što je za 15% više u odnosu na 2012. godinu, kada je iznosila 5,4 ha. Do povećanja prosečne površine KPZ došlo je usled smanjenja broja poljoprivrednih gazdinstava za 67.010, odnosno 10,6% i uz povećanje KPZ (za 1,1%) u periodu 2012-2018. Treba istaći da se prosečne površine značajno razlikuju po regionima. Tako je u Vojvodini prosečna površina 12,3 ha, dok je u ostatku Srbije između 4,2 i 4,7 ha. Uporedo sa smanjenjem broja gazdinstava, došlo je do povećanja prosečne ekonomske veličine gazdinstva, koja prema Anketi 2018. iznosi 8.610 € i viša je za 45% u odnosu na ekonomsku veličinu iz 2012, kada je iznosila 5.939 €, a ekonomska veličina porodičnog poljoprivrednog gazdinstva 4.990 €. Do povećanja u 2018. došlo je usled smanjenja broja poljoprivrednih gazdinstava i povećanja njihove ekonomske vrednosti u posmatranom periodu.

Ukoliko bismo prosečnu ekonomsku veličinu poljoprivrednog gazdinstva Srbije (Anketa 2018) uporedili sa prosečnom ekonomskom veličinom zemalja

EU-28 (podaci Evrostata, Anketa 2016), videli bismo da je ona u Srbiji niža više od četiri puta u odnosu na prosek EU-28. Samo Rumunija ima nižu prosečnu ekonomsku veličinu poljoprivrednog gazdinstva u odnosu na Srbiju (3.538 €), a najveću ekonomsku veličinu imaju gazdinstva u: Holandiji 414.638 €, Danskoj 287.088 i Belgiji 217.891 € (Anketa o strukturi poljoprivrednih gazdinstava, 2018). Treba istaći da u odnosu na prosečnu ekonomsku veličinu poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji (8.610), u Beogradskom regionu i Vojvodini poljoprivredna gazdinstva imaju za 71% višu vrednost, dok na području Šumadije, Zapadne Srbije, Južne i Istočne Srbije gazdinstva imaju za 27% nižu vrednost. Kako su u strukturi poljoprivrednih gazdinstava Srbije dominantno zastupljena porodična poljoprivredna gazdinstva (99,7%), ona određuju i prosečnu ekonomsku veličinu poljoprivrednih gazdinstava. Međutim, posmatrano prema organizaciono-pravnoj formi poljoprivrednih gazdinstava, prosečna ekonomska veličina gazdinstva značajno se razlikuje i iznosi 7.470 € za porodična poljoprivredna gazdinstva, a za pravna lica i preduzetnike 398.518 €.

Popisom poljoprivrede 2012. u Srbiji je registrovano, kao što je istaknuto 631.552 poljoprivredna gazdinstva i 1.442.626 lica koja su angažovana na poljoprivrednim poslovima, u svojstvu članova gazdinstava ili stalno zaposlenih na gazdinstvu. U odnosu na 2012, broj lica koja rade u poljoprivredi Srbije u 2018. godini smanjen je za 105.642 (7,3%), tako da broj lica koja rade u poljoprivredi iznosi 1.336.986.

Promena starosne strukture stanovništva i smanjenje poljoprivrednog stanovništva (kao posledica privrednog razvoja, posebno u ruralnim oblastima) bitne su promene u socio-ekonomskim strukturama stanovništva Srbije. U migracionim kratanjima selograd najviše je učestvovalo mlado, radno sposobno muško stanovništvo, što je dovelo do poremećaja starosno-polne strukture poljoprivrednog stanovništva, u smislu povećanja broja žena (feminizacija) i starijih generacija (senilizacija). Feminizacija i senilizacija sela praktično su ostavile selo bez radne snage, a poljoprivreda je postala zapostavljena privredna delatnost. Prema rezultatima Popisa 2012, oko 433.399 gazdinstava ima jednog do dva člana stalno zaposlenih na gazdinstvu. To praktično znači da je za oko 69% gazdinstava neizvesna budućnost, u pogledu daljeg opstanka kao proizvodne jedinice, ili stalno zaposlenih koji obavljaju poljoprivrednu aktivnost. Napominjemo da je siromaštvo u ruralnim sredinama dva puta veće nego u urbanim, te da je svaki sedmi ruralni stanovnik siromašan (Mitrović et al., 2021).

Podaci Popisa poljoprivrede u Srbiji iz 2012. ukazuju da od ukupnog broja članova porodičnih gazdinstava (1.442.628), stalno zaposlenih je 26.279, odnosno 2%. Od ukupnog broja nosilaca porodičnih gazdinstava (617.365), njih 17,3% su žene. Svega 4,6% svih nosilaca porodičnih gazdinstava su oni do 35 godina starosti, a 34,6% je onih starijih od 65 godina. Treba naglasiti da je u Srbiji prosečna starost nosioca porodičnog poljoprivrednog gazdinstva 59 godina. Na osnovu podataka Ankete 2018. godine, prosečna starost članova poljoprivrednih gazdinstava porasla je i iznosi 61 godinu starosti. Nosioci porodičnih poljoprivrednih gazdinstava do 35 godina čine samo 3,1% svih nosilaca, od 35 do 44 godina njih je 8,7%, od 45 do 54 godine 17,8%, od 55 do 64 godine 27,9%, dok preko 65 godina starosti čine 42,5% svih nosilaca porodičnih gazdinstava. Najveći broj gazdinstava (65%) ima jednog do dva člana. Pored starosti članova gazdinstava, karakteristična je starost mehanizacije, gde je čak 86%, odnosno 388.850 traktora starije od 20 godina. Poljoprivredna gazdinstva koristila su 2018. godine 170.518 jednoosovinskih traktora i 451.983 dvoosovinskih traktora. Jedan traktor obrađuje 7,7 ha, a 8 od 10 gazdinstava koristilo je sopstveni traktor.

Treba istaći da su žene članice poljoprivrednog gazdinstva i dalje u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarce. Iako 59% članova porodičnih poljoprivrednih gazdinstava čine žene, one su svega 16% ukupnog broja stalno zaposlenih na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Takođe, žene upravljaju na samo 15,3% svih gazdinstava.

3. PREHRAMBENI SUVERENITET I PRODAJA POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA STRANCIMA / FOOD SOVEREIGNTY AND SALE AGRICULTURAL LAND TO FOREIGNERS

Od početka velike svetske finansijske, energetske i prehrambene krize 2008. godine, u svetu je nastalo drastično preuzimanje poljoprivrednog zemljišta od strane velikih investitora, pa čak i vlada pojedinih zemalja. Prema nekim procenama, u poslednjoj deceniji kupljeno je više od 35 miliona hektara obradive zemlje u svetu. Treba istaći da najveći kupci imaju sedište u EU (oko 40%) i investitori uglavom kupuju oranice u istočnoevropskim zemljama, koje se pridružuju Evropskoj uniji i gde postoji obaveza prometa zemljišta, ali i u državama koje su u procesu pridruživanja. Takođe, poslednjih godina u Srbiji rasprodajom i privatizacijom zemljišta iz državnog vlasništva u ruke korporacija i tajkuna prešlo oko 500.000 ha zemlje u Vojvodini, a od čega se preko 100.000 ha nalazi u rukama četiri domaće korporacije. Najviše je privatizovano zem-

ljište u Vojvodini. Od 1,6 mil. ha obradivog zemljišta u toj našoj pokrajini, u privatnoj svojini je čak 1,1 mil. hektara. Inače, kompanije su već preuzele površine poljoprivrednog zemljišta u našoj zemlji, te je otpušteno desetine hiljada radnika, a preko 250 kombinata je uništeno. Da se proces prodaje poljoprivrednog zemljišta nastavlja, svedoči dolazak novih stranih kompanija. Zato se u Srbiji poljoprivrednici pribojavaju da će veliki strani investitori ući u posed i do 30% obradivog poljoprivrednog zemljišta u pojedinim opštinama. Zapravo, zbog ograničene površine obradivog zemljišta, njihov je strah da će biti reči o zemljištu koje trenutno obrađuju, a koje će njima biti uskraćeno. Ovo se posebno odnosi na Vojvodinu, gde je oko 90% oranica u državnom vlasništvu, koje se u celosti obrađuju.

Međutim, u Zakonu o poljoprivrednom zemljištu je eksplicitno naznačeno da poljoprivredno zemljište u državnoj svojini može sticati samo fizičko lice domaćeg državljanstva, što znači da strana pravna lica i domaća nemaju to pravo. Zapravo, shodno Zakonu o poljoprivrednom zemljištu, poljoprivredno zemljište u državnoj svojini, fizičko lice može steći teretno-pravnim poslom, pod uslovima propisanim ovim zakonom, osim u oblasti Administrativne linije prema Autonomnoj pokrajini Kosovo i Metohija. Kako Zakon o poljoprivrednom zemljištu reguliše promet poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini i promet poljoprivrednog zemljišta u privatnoj svojini, to situacija nije tako jasna (precizna) kada je reč o sticanju prava svojine na poljoprivrednom zemljištu u privatnoj svojini. Evidentno je da član 72đ govori o „državljaninu“, što znači da su u pitanju fizička lica, odnosno da strana pravna lica, makar imala pripadnost EU, ne mogu sticati pravo svojine na poljoprivrednom zemljištu u privatnoj svojini u Republici Srbiji (Zakon o izmenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu, 2017). Zbog toga stranci i osnivaju domaća pravna lica preko kojih stiču poljoprivredno zemljište. Zakonodavac je u članu 72a, koji se odnosi na sticanje prava svojine nad poljoprivrednim zemljištem u državnoj svojini, bio precizan (jasan) i naglasio „fizičko lice“, što nije slučaj i sa ostalim odredbama. Ipak, sistematičnim pristupom i tumačenjem Zakona o poljoprivrednom zemljištu, može se spoznati koja lica imaju pravo svojine na poljoprivredno zemljište u Srbiji: poljoprivredno zemljište u državnoj svojini mogu sticati samo domaća fizička lica, ali ne i pravna.

Takođe, izmenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu iz septembra 2017. Srbija je trebalo da to dozvoli i fizičkim licima iz EU, što nije učinila, iako se na liberalizaciju obavezala Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Srbija bi, u skladu sa Sporazumom trebalo da omogući pravnim

licima EU da stiču pravo svojine na poljoprivrednom zemljištu u privatnoj svojini, odnosno da im dâ nacionalni tretman (Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih članica sa jedne strane i Republike Srbije sa druge strane). Naravno, Srbija je formalno omogućila državljanima EU da stiču pravo svojine na poljoprivrednom zemljištu u privatnoj svojini. Ali, kako je u pitanju veći broj uslova, kao i težina postavljenih uslova, to je državljanima EU i dalje nedostupno poljoprivredno zemljište u privatnoj svojini. Očito da relevantne odredbe Zakona o poljoprivrednom zemljištu pokazuju da Srbija nije ispunila obaveze preuzete Sporazumom. Naime, izmene Zakona o poljoprivrednom zemljištu u suprotnosti su sa obavezama preuzetim Sporazumom. Kako je Sporazum međunarodni ugovor, to znači da izmene nisu u skladu ni sa Ustavom Republike Srbije, pošto čl. 194, st. 5. Ustava propisuje da zakoni i drugi opšti pravni akti ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava. Kako je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju postao i deo domaćeg pravnog poretka, to neizvršavanje njegovih odredbi znači nepoštovanje i nepridržavanje sopstvenog pravnog poretka.

Imajući u vidu prethodno rečeno, u nastavku se nameće i logično pitanje: da li Srbija treba da liberalizuje tržište poljoprivrednog zemljišta? Treba reći da su mišljenja podeljena, pa je mišljenje struke i nauke uglavnom da zemlju nikako ne bismo smeli da prodajemo. Uostalom, Srbija i nema puno zemlje koliko se misli (o čemu je bilo reči), te zato moramo čuvati prirodne resurse. Profesor Ševarlić u svojoj studiji Poljoprivredno zemljište u Republici Srbiji ukazuje da u 8 od 25 regiona u Srbiji imamo manje od 20 ari zemlje po stanovniku, što je izuzetno malo. Isto tako, u 47 gradova i opština (od 169 koliko ih imamo), manje je od 20 ari po stanovniku (Ševarlić, 2015). O tome kazuje i agroekonomista Vojo Stanković. Za njega izmenjeni i dopunjeni Zakon o poljoprivrednom zemljištu jeste pogrešan potez države. On ide dalje i kaže da zemljište kao jedinstven i neobnovljiv resurs ne samo da ne smemo prodavati, nego ga ne bi trebalo davati ni u koncesiju (Bukvić, 2017).

Nasuprot ovakvom shvatanju, postoji i drugo viđenje, a to je da prodaja velikih površina poljoprivrednog zemljišta u Srbiji predstavlja priliku za razvoj. Iako je naš stav jednak prvom stavu, ipak globalno gledajući ne možemo biti isključivi za drugi stav, pa se rešenje treba tražiti negde između (na sredini). Za sada novi vlasnici poljoprivrednog zemljišta mogu postati prvenstveno naši državljani, ali i stranci pod određenim uslovima. Zapravo, usvojene

izmene Zakona o poljoprivrednom zemljištu su odložile primenu potpisanog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, u kojem je Srbija prihvatila obavezu da liberalizuje tržište poljoprivrednog zemljišta, pre nego što postane punopravna članica. Međutim, pri insistiranju EU u Sporazumu da stranci budu ravnopravni sa srpskim poljoprivrednicima u kupovini srpskih oranica, morala je imati u vidu malu ekonomsku snagu srpskih poljoprivrednika, jer kako stvari stoje treba ojačati srpske poljoprivrednike, a ne primenjivati land grabbing, odnosno ne otimati im zemlju. Zapravo, potrebno je bilo prepoznati i pravo na zemlju kao ljudsko pravo, jer poljoprivredno zemljište ima ne samo ekonomsku, već i socijalnu i kulturnu vrednost. Treba reći i to da u Srbiji ima i neiskorišćene i slobodne zemlje (svaki deveti hektar je neobrađen, preko 400.000 ha), te logika koja stoji jeste da se ta zemlja da na korišćenje investitorima, koji će u to zemljište ulagati, staviti ga u funkciju i pokrenuti neki oblik proizvodne delatnosti, što će otvoriti nova radna mesta i pokrenuti razvoj nacionalne ekonomije. I zaista, ničega spornog nema, na prvi pogled. Međutim, velike korporacije kupuju zemlju sa ciljem da ostvare profit, ne uvažavajući druge društvene ciljeve, pa tako ugrožavaju živote ljudi, resurse i eko-sisteme. One takođe, kroz pomoć u hrani siromašnim zajednicama uvode genetski modifikovane proizvode, uništavaju lokalni prehrambeni sistem i eliminišu autonomiju poljoprivrednih proizvođača.

Kada je reč o novom Zakonu o poljoprivrednom zemljištu u Srbiji (2017) treba reći da je predstavljeno da će pokrenuti poljoprivrednu proizvodnju i zapošljavanje, a time i socijalni i ekonomski napredak. Međutim, rezultati istraživanja mnogih studija pokazuju da nije tako (npr. GRAIN, koju su finansirali Evropski parlament i Transnational Institute), jer kapitalno intenzivna poljoprivredna investicija ne otvara nova radna mesta i ekološki je destruktivna. Istraživanja su pokazala da rast prodaje, odnosno rast preuzetih površina poljoprivrednog zemljišta prati rast svetske populacije, a kako će svetsko stanovništvo i dalje rasti, to su sve pretpostavke da će takav trend imati i prodaja velikih površina poljoprivrednog zemljišta. Iako u Srbiji još uvek nema masovne prodaje poljoprivrednog zemljišta velikim investitorima, odnosno korporacijama (te nije alarmantna situacija), to ipak ne znači da je neće biti, s obzirom na veliki talas koji je zahvatio istočnoevropske zemlje.

Omasovljavanje evropske industrijske poljoprivredne proizvodnje ugrožava prehrambeni suverenitet nekih zemalja. Tako i prodaja poljoprivredne zemlje u Srbiji strancima dovodi do postepenog gubljenja suvereniteta. Agroanalitičar Milan Prostran

smatra da je „omogućavanje prodaje poljoprivrednog zemljišta strancima na izvestan način podrivanja suvereniteta država. Istovremeno je i potencijalna opasnost da izgubi deo najvažnijeg resursa za obezbeđenje prehrambene sigurnosti nacije“ (Rajević, 2017). Svaka zemlja odnosno narod ima pravo na vlastiti prehrambeni i poljoprivredni sistem. Prehrambeni suverenitet stavlja proizvođače hrane i potrošače u centar poljoprivredne aktivnosti, omogućava da svi ljudi imaju pravo da proizvode svoju vlastitu hranu, bez ugrožavanja drugih, uz poštovanje principa ekologije i održivosti. Inače, nukleus samog prehrambenog suvereniteta, kao modela proizvodnje hrane, čine mali poljoprivredno-prehrambeni proizvođači u svojim autonomnim i održivim lokalnim zajednicama, koji poštuju principe jednakog pristupa zemlji svima i principe demokratske redistribucije zemlje.

Posle višedecenijskog nastojanja sitnih poljoprivrednih proizvođača širom Evrope i sveta za sticanje prehrambenog suvereniteta, ono je nedavno priznato i od strane UN. Krajem 2018. postalo je i posebno pravo pojedinca i zajednica usvajanjem Deklaracije Generalne skupštine UN o pravima seljaka i drugih ljudi koji rade u ruralnim oblastima. Prehrambeni suverenitet, kao posebno pravo ljudi i zajednica upotpunjuje korpus novih ljudskih prava koja podupiru ostvarivanje prava na odgovarajuću hranu i pravo na zdravlje (Dokmanović, 2019). Za pravo, „sadašnja ideja prehrambenog suvereniteta jeste pravo svih ljudi da slobodno i autonomno kreiraju politiku i strukturu sopstvenog prehrambenog sistema, podešavajući ga prema svojim potrebama“ (Petrović, 2019). Imajući u vidu da su problemi ruralnog razvoja u Srbiji gotovo isti kao i problemi u drugim zemljama, to primena koncepta prehrambenog suvereniteta, zajedno sa agroekologijom, kod nas je potrebna i opravdana. Treba istaći da se agrarna i ruralna politika Srbije za sada temelji na konceptu prehrambene sigurnosti, čiji su efekti nedovoljno efikasni. On podržava i održava, kao što je istaknuto, korporativni prehrambeni režim.

Pošto postojeći Zakon o poljoprivrednom zemljištu nije rešio brojna pitanja domaćih poljoprivrednika, to novi zakon treba da sadrži takva ograničenja koja će zaštititi suverenitet nad poljoprivrednim zemljištem, omogućiti domaćim poljoprivrednicima da kupovinom zemljišta budu vlasnici oranica u sopstvenoj zemlji. U tom kontekstu, na kraju ističemo da prema procenama svetskih stručnjaka, cena hrane će u narednih 10 godina biti uvećana i do 40%. Očito da je ovo prioritarno nacionalno pitanje i da treba očuvati suverenitet naših građana nad zemljom, hranom i ostalim resursima.

4. AGROEKOLOGIJA – ALTERNATIVNI ODRŽIVI PREHRAMBENI SISTEM / AGROECOLOGY – ALTERNATIVE SUSTAINABLE FOOD SYSTEM

Intenzivna poljoprivreda, uz proizvodnju korišćenje fosilnih goriva smatra se jednim od najagresivnijih uticaja čoveka na prirodu. Posebno negativne posledice intenzivne poljoprivredne proizvodnje po životnu sredinu vidljive su u ruralnim oblastima, jer se najveći deo njihove teritorije koristi za proizvodnju hrane. Naime, udeo poljoprivrede u emisijama gasova staklene bašte danas iznosi između 19 i 29%. Trenutno svetski poljoprivredni sektor čini više od petine ukupnih količina gasova sa efektom staklene bašte. To iznosi više od emisija gasova od svih automobila, aviona i vozova na planeti. U cilju poštovanja Pariskog sporazuma, kao ključalnog međunarodnog dokumenta u borbi protiv klimatskih promena, neophodno je značajno smanjiti emisiju gasova staklene bašte, kako se ne bi premašio limit prosečnog porasta temperature od 1,5° C. Ali uvećanje poljoprivredne proizvodnje u sadašnjim uslovima ne obećava smanjenje učešća u ispuštanju gasova sa efektom staklene bašte u atmosferu. Postavlja se pitanje: da li postoji alternativno rešenje za ekologizaciju poljoprivrede? Transformacija je moguća i prema istraživanjima naučnika mogla bi da ide u pravcu agroekologije. U tom smislu, specijalni izvestilac UN o pravu na hranu, Oliver de Šuter (Oliver De Schutter) ukazuje da države mogu i moraju da preusmere svoje poljoprivredne sisteme u pravcu visokoproduktivnog i održivog sistema koji će doprineti progresivnijoj realizaciji ljudskih prava na hranu (UN Human Right Council, 2014). Agroekologija predstavlja takav model.

Kako je razvoj poljoprivrede na globalnom nivou prilično narušen (od negativnog uticaja na životnu sredinu do opšteg neuspeha da obezbedi obilne količine zdrave i bezbedne hrane), jer je u biznisu sve dozvoljeno, tako da potpuna industrijalizacija poljoprivredne proizvodnje nije održiva opcija za sve izazove koji nas očekuju u budućnosti, te se u kratkom roku mora preći na „zeleniji“ odnosno na ekološki način uzgoja i razvoja, gde će porodične firme (gazdinstva) uz ekološki uzgoj i proizvodnju biti najvažniji deo ovog procesa, odnosno rešenja. Činjenica je da je glad u svetu smanjena poslednjih decenija. Međutim, i pored povećanih prinosa poljoprivrednih proizvoda poslednjih 50 godina, koji su omogućili da se obezbedi dovoljno zaliha hrane, ipak glad i neuhranjenost i dalje predstavljaju neresiv problem. Naime, prema podacima UN o globalnoj gladi iz 2018. godine, 820 mil. ljudi nema pristup hrani, izloženo je hroničnoj gladi i pothranjenosti.

Pored toga, trenutno na Zemlji živi oko 7,3 milijardi ljudi, a prema proračunu UN svetska populacija će do 2050. dostići 9 milijardi ljudi, pa je potrebno više nego udvostručiti poljoprivrednu proizvodnju, te je neophodno usvojiti što efikasnije poljoprivredne sisteme, pre svega – agroekologiju kao način za unapređenje sistema proizvodnje hrane i poboljšanje materijalne egzistencije najsiromašnijih slojeva. Svakako, primena agroekoloških metoda u poljoprivredi je najperspektivnija strategija za podršku malim proizvođačima hrane, koji mogu udvostručiti proizvodnju tokom sledećih 10 godina. Zato, da bi svet zadovoljio potrebe za hranom, uz očuvanje planete Zemlje od globalnog zagrevanja, UN podstiču agroekologiju nakon decenija „zelene revolucije“ zasnovane na intenzivnoj industrijskoj poljoprivredi, koja se sada nalazi na „optuženičkoj klupi“.

Nema sumnje, „moramo jačati održive sisteme hrane(...) i očuvati životnu sredinu: agroekologija može pomoći da se to postigne“. Ovim rečima se obratio generalni direktor Agencije Ujedinjenih nacija za ishranu i poljoprivredu (FAO), Hoze Graciano da Silva (José Graziano da Silva), na otvaranju Drugog međunarodnog simpozijuma o agroekologiji, održanog u Rimu, aprila 2018. godine (www.fao.org). Istraživanja pokazuju da na svetu ima 570 miliona poljoprivrednih gazdinstava i da 90% od toga jesu mali proizvođači i porodične firme, a oni proizvode 80% svetske hrane. Ono što je u ovom trenutku najvažnije „agroekologija odgovara na hitnost postizanja UN Agende održivog razvoja do 2030. godine, formulisane u 17 ciljeva održivog razvoja (eng. SDGs). Samo ovaj poljoprivredni pristup direktno pokriva preko polovine ciljeva održivog razvoja, a pozitivno utiče na sve njih“ (Popusoi, 2021). Dakle, to najbolje pokazuje da je agroekološki način uzgoja proizvodnje održiv i da može biti uspešniji od postojećeg.

Agroekologija je istovremeno i nauka i skup praktičnih mera. Kao nauka (stvorena od agronomije i ekologije), agroekologija je primena saznanja iz polja ekološke nauke na proučavanje, dizajn i upravljanje održivim agrosistemima. Zapravo, „agroekologija ne pokušava radikalno da promeni lokalne poljoprivredne sisteme, već da optimizuje njihov dizajn, koristeći lokalno znanje i resurse. Takođe, agroekologija aktivira lokalnu zajednicu, jer pretpostavlja participaciju i horizontalne metode razmene znanja i iskustava“ (Petrović, 2019). U tom smislu „agroekologija kao nauka proučava primenu ekoloških principa u poljoprivredi, dobija sve više na značaju, a agroekološki indikatori, kojima se mere efekti uticaja poljoprivredne proizvodnje na okruženje, postaju nezaobilazni element državne regulative u pogledu razvoja, kako poljoprivrede, tako i

integralnog ruralnog razvoja“ (Zekić et al., 2018). Pored toga, na osnovu znanja svakog poljoprivrednika o sopstvenoj njivi, u kombinaciji sa najnovijim naučnim razvojem, koristeći bolji tretman zemljišta, kako bi bilo plodnije i sa više ugljenika, ali i radi očuvanja biodiverziteta, agroekologija okreće leđa veštačkim đubrivima i hemijskim sredstvima. Ona takođe pokušava da smanji zavisnost od prekomerne mehanizacije, koja povećava finansijske troškove. Zato proizvodnja i upotreba organskih đubriva jeste značajna u Srbiji. Nema sumnje, „sa stanovišta održivosti najpoželjnije je đubrenje organskim đubrivima. Nažalost, rezultat Popisa (2012) pokazuje da se u Vojvodini prosečno svega 7,37% poljoprivrednih površina đubri čvrstim stajnjakom, a još manje osokom (0,73%). Ovo upućuje na konstataciju da preko 1.400.000 ha poljoprivrednog zemljišta nije đubreno stajnjakom ili osokom“ (Karapandžin, Rodić, 2017).

Iako provejava mišljenje da ćemo zbog agroekologije postati gladni, jer se nesigurnost snabdevanja hranom često koristi kao argument protiv agroekologije, stručnjaci Francuskog instituta za održivi razvoj i međunarodne odnose (IDDRI), Gzavije Pu i Pjer-Mari Ober u studiji *Deset godina za agroekologiju* predlažu model koji bi pomirio potražnju Evrope za poljoprivrednim proizvodima i zaštitu životne sredine, i predstavljaju „scenario koji bi mogao da dovede do duboke transformacije poljoprivrednog sektora u Evropi, u pravcu agroekološke tranzicije“ (Poux, Aubert, 2018). Orben ukazuje: „Naša studija pokazuje da bi agroekološka Evropa bila sposobna da prehrani Evropljane 2050. godine, smanji emisiju gasova sa efektom staklene bašte za 40% i obnovi biodiverzitet“. Ipak, u studiji se priznaje da bi taj scenario, zavisno od poljoprivredne kulture, doveo do pada proizvodnje od 10 do 50%.

Pošto je pandemija COVIDA-19 potvrdila slabosti današnjih globalnih poljoprivrednih i prehrambenih sistema, dok je rizik od prehrambene krize veći nego ikada, agroekologija, koja ide ruku pod ruku s razvojem „lokalnih prehrambenih sistema mora omogućiti Evropi da kratkoročno i dugoročno osigura snabdevenost hranom, s očuvanjem naših faktora proizvodnje, kao što su: tlo, vodeni resursi i biološka raznolikost“ (Cros, 2021). U tom smislu, u Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije (2014) utvrđeni su, pored ciljeva kao što su rast proizvodnje i stabilnost dohotka proizvođača, rast konkurentnosti uz prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede i efikasno upravljanje javnim politikama, unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina, održivo upravljanje resursima i zaštita životne sre-

dine, unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenje siromaštva. Nadalje, „Strategijom je istaknut niz aktivnosti na jačanju svesti proizvođača o neophodnosti zaštite i poboljšanja stanja prirodnih resursa na površinama kojima gazduju. Takođe, predviđeno je da se agroekološka politika kreira prema specifičnim nacionalnim, regionalnim i lokalnim potrebama. Politika podrške trebalo bi da postepeno preuzima obrise sistema harmonizovanog sa EU, što zahteva jačanje kapaciteta administracije u domenu sprovođenja i monitoringa agroekoloških šema“ (Birovljev et al., 2014).

Treba istaći da se u EU na svega 20% poljoprivrednog zemljišta sprovode agroekološke mere. Ove mere se generalno slabo sprovode u intenzivnim poljoprivrednim područjima. Otuda je biodiverzitet u tim područjima pod povećanim pritiskom i neophodno je implementirati principe održive poljoprivredne proizvodnje. Međutim, Srbija još uvek nema nacionalnu agroekološku politiku koja bi sveobuhvatno regulisala oblast zaštite biodiverziteta u predelima sa izraženom poljoprivrednom aktivnošću, izvan i u okviru granica zaštićenih prirodnih dobara, ali je još 2010. godine napravljen Agroekološki program za Srbiju, koji predstavlja dobar osnov za uvođenje pravnih propisa za dalju primenu u praksi (Ugrenović, Filipović, 2020). U tom kontekstu je Samit o prehrambenim sistemima 2021. održan u Rimu sa ciljem napretka ka Agendi za održivi razvoj – iskorenjivanje gladi u svetu do 2030. „predstavio mere i rešenja za postizanje ciljeva održivog razvoja, u cilju transformacije svetskih prehrambenih sistema, održavanje poljoprivredne proizvodnje i kvaliteta proizvodnje hrane u svetu, borbe protiv klimatskih promena, suše, poplava i požara (...) Takođe, na samitu je istaknut značaj podizanja svesti o sistemima proizvodnje hrane, koji nam mogu pomoći da postignemo ciljeve održivog razvoja, koji su od najveće važnosti za svaku pojedinačnu zemlju, ljude i za planetu“ (www.in4s.net, 2021). Dakle, u uslovima kada je pandemija COVID-19 potvrdila slabosti današnjih globalnih poljoprivrednih i prehrambenih sistema, i kada je rizik od prehrambene krize veći nego ikada, samo dugoročna agroekološka transformacija prehrambenih sistema može prevazići sadašnju nestabilnost i formirati otporno i pravedno društvo sastavljeno od zdravih eko-sistema i svesnih pojedinaca.

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Prehrambeni suverenitet obezbeđuje pre svega proizvodnju zdrave hrane, a ne profit. Zapravo, on obezbeđuje da pravo na korišćenje i upravljanje svojim resursima: teritorijom, zemljištem, vodotokovima, semenom, stokom i biodiverzitetom – bude u

rukama onih koji proizvode hranu. Inače, prehrambeni suverenitet je priznat kao posebno pravo ljudi i zajednica. Takođe, agroekologija utiče na smanjenje ruralnog siromaštva, otvaranjem novih poslova, povećanjem prihoda, a doprinosi ne samo proizvodnji hrane bezbedne za ljudsko zdravlje, već i očuvanju prirode u ruralnim sredinama. Samo dugoročna agroekološka transformacija prehrambenih sistema može prevazići sadašnju nestabilnost i formirati otporno i pravedno društvo sastavljeno od zdravih ekosistema i svesnih pojedinaca. Da je primena modela prehrambenog suvereniteta i agroekologije kod nas potrebna, poželjna i opravdana, možemo sagledati danas preko pandemije korona virusa. Naime, zahvaljujući našoj poljoprivredno-prehrambenoj proizvodnji možemo podmiriti veći deo prehrambenih potreba stanovništva, što nije slučaj u nekim daleko bogatijim zemljama. Zato kreatori agrarne politike moraće da uvažavaju ono što imamo i čime raspolažemo, te napraviti zaokret u agrarnoj politici i povećati subvencije i podršku lokalnoj zajednici i malim poljoprivrednim proizvođačima.

Srbija je Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, preuzela obavezu da će liberalizovati tržište poljoprivrednog zemljišta, tj. da će omogućiti strancima (državljanima EU) da pod jednakim uslovima, kao i domaći državljani stiču svojinu nad poljoprivrednim zemljištem u Srbiji. To je formalno učinila 2017. usvajanjem po hitnom postupku Zakona o izmenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu. Pošto je Srbija u spoljnopolitičkoj orijentaciji izabrala evropski put, apsolutne zabrane prodaje poljoprivrednog zemljišta neće biti, pa se liberalizacija tržišta poljoprivrednog zemljišta čini izvesnom u budućnosti. Kako je istaknuto u radu, proces liberalizacije tržišta poljoprivrednog zemljišta treba da bude po faznom modelu, jer liberalizacija tržišta poljoprivrednog zemljišta nosi velike ekonomske i socijalne promene. Te promene mogu da proizvedu pozitivne i negativne efekte. Među pozitivnim efektima su: povećanje produktivnosti i prinosa, povećanje izvoza, povezivanje lokalnih poljoprivrednika sa razvijenim tržištima i ekonomski rast. Kod negativnih efekata posebno dolaze do izražaja veliki pritisak na ruralni razvoj i životni standard, rizik za prehrambenu sigurnost, odnosno prehrambeni suverenitet i ljudska prava. Zato je potrebno jačati prehrambeni suverenitet i agroekologiju kao alternativne prehrambene sisteme ekonomskog i ruralnog razvoja..

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Anketa 2016, <https://ec.europa.eu/eurostat/>, 20.11.2021.

- [2] Anketa 2018. godine o strukturi poljoprivrednih gazdinstava, RZS, Beograd, 2019.
- [3] Birovljev, J., Matkovski, B., Četković, B. (2014), Poljoprivreda i zaštita životne sredine Srbije u funkciji prilagođavanja zajedničkoj agrarnoj politici Evropske unije, *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 32, 17-29.
- [4] Bošnjak, D., Rodić, V. (2010), Komparativna analiza troškova proizvodnje osnovnih ratarskih useva u Vojvodini, *Ekonomika poljoprivrede*, 57 (2), 233-243.
- [5] Božić, D., Munćan, P. (2007), Family farms, The factors of agricultural development in Serbia, In: D. Tomić, M. Ševarlić (Eds.), *Development of agriculture and rural areas in Central and Eastern Europe*, Serbian Association of Agricultural Economics, Novi Sad.
- [6] Cros, G., *Poljoprivreda nakon COVIDA-19: Agroekologija je rešenje za naše ekološke izazove i sigurnost opskrbe hranom*, Evropski odbor regija, na sajtu: <https://cor.europa.eu>.
- [7] Dokmanović, M. (2019), Prehrambeni suverenitet i agroekologija iz perspektive ljudskih prava i zaštite životne sredine, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa, Univerzitet Privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
- [8] Ercegović, Đ., Raičević, D., Đukan Vukić, Đ., Oljača, M.V., Radojević, R., Pajić, M., Gligorević, K. (2008), Tehničko-tehnološki aspekti primene mašina i oruđa za uređenje zemljišta po površini i dubini, *Poljoprivredna tehnika* 33(2), 13-26.
- [9] Karapandžin, J., Rodić, V. (2017), Agroekološke prakse u Vojvodini, *Agroekonomika* 46(73), 5-68.
- [10] Mitrović, S. (2016), *Doprinos poljoprivrede u razvoju Srbije*, Univerzitet u Prištini, Poljoprivredni fakultet, Lešak.
- [11] Mitrović, S., Mitrović, A., Mitrović, Lj. (2021), Zadržavanje kao nova paradigma održivog razvoja ruralnih područja u Srbiji, *Ecologica* 28(101), 82-90.
- [12] Mitrović, A., Mitrović, S., Denić, N., Mitrović, Lj. (2018), Zemljišni i ljudski resursi u funkciji ruralne održivosti u Srbiji u Srbiji, *Ecologica* 25(90), 444-450.
- [13] Petrović, S. (2019), *Prehrambeni suverenitet u kontekstu Srbije, okvir za kritičku analizu sistema proizvodnje hrane*, Beograd, AMA - Centar za negu čoveka i prirode, Beograd.
- [14] Popusoi, D. (2020), Agroecology as the Answer to Global Food and Climate Crises, *Green European Journal*, Na sajtu: www.greeneuropeanjournal.eu.
- [15] Poux, X., Aubert, P. (2018), *An agroecological Europe in 2050: multifunctional agriculture for healthy eating. Ten years for agroecology (TYFA) modelling exercise*, Study No 09, IDDRI, Paris.
- [16] Predlog zakona o izmeni i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu, Vlada Republike Srbije: www.srbija.gov.rs.
- [17] Rajević, K., *Oranice (Ne)Dostupne strancima*, www.poljoprivrednik.net/poljoprivreda/biljna-proizvodnja, 20.07.2017.
- [18] RZZS (2013), *Popis poljoprivrede 2012*, Poljoprivreda u Republici Srbiji, RZZS, Beograd.
- [19] Samit u Rimu o prehrambenim sistemima: Reforma sistema ishrane za iskorenjivanje gladi do 2030, www.in4s.net, 30.07.2021.
- [20] Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2014.
- [21] Ševarlić, M. (2015), Poljoprivredno zemljište u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- [22] Ugrenović, V., Filipović, V. (2020), *Agroekološke mere – šta sve morate da znate o njima*. <https://plodnazemlja.com/2020/11/25/agroekoloske-mere-sta-sve-morate-da-znate-o-njima/>
- [23] UN Human Right Council, Report submitted by the Special Rapporteur on the right to food, Oliver De Schutter – Final report: *The Transformative Potential of the right to Food*, of 24th of January 2014, A/HRC/25-57.
- [24] Working together for Zero Hunger, www.fao.org/director-general, 18.07.2021.
- [25] Zakon o izmenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu, *Sl. glasnik RS*, br. 80/17.
- [26] Zakon o poljoprivrednom zemljištu, *Sl. glasnik RS*, br. 62/2006, 65/2008 - dr. zakon, 41/2009, 112/2015, 80/2017 i 95/2018 - dr. zakon.
- [27] Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih članica sa jedne strane i Republike Srbije sa druge strane, *Sl. Glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 83/2008.
- [28] Zakon o spoljnotrgovinskom poslovanju, *Sl. glasnik RS*, br. 36/2009, 36/2011.
- [29] Zekić, S., Maltovski, B., Kleut, Ž. (2018), Analiza agroekoloških indikatora u Srbiji i zemljama Evropske unije, *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici* 54(39), 45-57.